
Mentofaktúra folyóirat

-filozófia és Coaching

<http://www.mentofaktura.hu>

A mentális realizmus két
fajtája

Demeter Tamás

Coach képzés

<http://www.szervezetepites.hu>

Boldogságtréning

<http://www.acoach.hu>

A MENTÁLIS REALIZMUS KÉT FAJTÁJA

DEMETER TAMÁS

MTA Filozófiai Kutatóintézet – Miskolci Egyetem, Filozófia
Tanszék

E-mail: demeter@webmail.phil-inst.hu

A tanulmányban amellek érvelek, hogy meg kell különböztetni a mentális realizmus két fajtáját. A különbség abban áll, hogy mire vonatkozik a realizmus: a népi pszichológia értelmezésére vagy a mentális entitások ontológiájára. Először a népi pszichológiai diskurzus manifeszt képét rekonstruálom, vagyis azokat az előfeltevéseket, amelyekre a mindennapi pszichológiai gyakorlatunk során támaszkodunk. Ezt követően rekonstruálom azt a közös elemet – jelesül a diskurzus tényállító jellege melletti elkötelezettséget –, amely a népi pszichológiával kapcsolatos realizmus szükséges eleme. Ettől a felfogástól különítem el a mentális entitásokra vonatkozó realizmust, melyet az entitások melletti ontológiai elkötelezettségként határozok meg. A kétféle realizmus álláspontjának megfogalmazásán túl arra mutatok rá, hogy ezek kölcsönösen függetlenek egymástól, és ez a függetlenség megteremti annak lehetőségét, hogy a népi pszichológiát úgy tekintsük, mint ami nincs kognitív versenyhelyzetben a tudományos pszichológiai kutatásokkal.

Kulcsszavak: *mentális realizmus, népi pszichológia, manifeszt kép*

BEVEZETÉS

Ösztönös ontológiánk a mentálissal kapcsolatban realista: józan, azaz nem filozofikus pillanatainkban jellemzően nem kételkedünk abban, hogy *vannak* mentális állapotaink. Némiképp filozofikusabban tekintve azonban ezzel egyfelől nagyon keveset mondunk, másfelől nagyon homályosan. Keveset, mert nem mondjuk meg, hogy mi is az a dolog, amire ez a realizmus vonatkozik, és homályosan, mert nem mondjuk meg, milyen értelemben beszélünk realizmusról. Michael DUMMETT (2000, 20) úgy véli, hogy a realizmusra vonatkozó vitáink legalább a realisták oldaláról szemlélve egyértelműek: „Arról szólnak, hogy vajon realista álláspontot kell elfoglalnunk a létezők ezen vagy azon osztályát illetően. A realista nézet bármelyik esetben meghatározott. Ezzel szemben elutasítása számos lehetséges formát ölthet, s ezek mindegyike az adott tárgyra vonatkozó antirealizmus változata.” Ennél szigorúbb Ruth MILLIKAN (1986, 194), amikor úgy fogalmaz, hogy csak egyfajta realizmus és egyfajta antirealizmus lehetséges. Ebben a tanulmányban azt próbálom megmutatni, hogy a realista álláspont a mentálissal kapcsolatban korántsem olyan egyértelműen meghatározott, ahogy Dummett és Millikan nyomán gondolnánk: ebben a

kontextusban legalább kétféle lehetséges és alapvetően eltérő realista álláspontot kell megkülönböztetnünk, s miközben a jelen gondolatmenet a mentálisról szól, tanulságait mégis általánosíthatónak gondolom a realizmus-antirealizmus vitára is.

A 'realizmus' két értelme között a következő distinkciót tehetjük: egyik értelemben a fogalom jelenthet ontológiai elkötelezettséget *entitások* egy osztálya mellett. A mentális realizmus álláspontja szerint, a létezők listáján szerepelnek olyasfajta entitások, mint mentális állapotok, tulajdonságok, tárgyak, attribútumok, szubsztanciák stb. – attól függően, hogy milyen konkrét tartalmat adunk a mentálisra vonatkozó ontológiánknak. A másik értelemben a fogalom egy *diskurzus* realista interpretációját jelenti. Esetünkben a szóban forgó diskurzus a népi pszichológia, mely a mentálisra vonatkozó fogalmaink tárháza. Ezzel kapcsolatban realistának lenni a diskurzus egy bizonyos értelmezését jelenti, amely nem áll szükségszerű kapcsolatban a mentális entitásokra vonatkozó elkötelezettségeinkkel.

A kétféle realizmus közötti különbség tehát abban áll, hogy *mire* is vonatkoztatjuk a realista attitűdöt: arra, hogy miként állnak a dolgok a világ egy régiójában, vagy arra, hogy miként szemlélünk egy adott régióra vonatkozó beszédmódot. Ez a különbség jelentős eltéréssel jár a két realista álláspont tartalmában. Noha a kétféle realizmus nem összeegyeztethetetlen egymással, de nem is járnak kéz a kézben. Ahogyan látni fogjuk, a népi pszichológia realista értelmezése együtt járhat a mentális entitásokkal kapcsolatos realizmussal – amennyiben összekapcsolódik azzal a meggyőződéssel, hogy a népi pszichológia igaz leírását adja a világ mentális régiójának. A kétféle realizmus azonban alapvetően független egymástól: lehetséges mentális entitásokkal kapcsolatban realistának lenni anélkül, hogy realista olvasatot kapcsolnánk a népi pszichológiai diskurzushoz. És megfordítva: lehetséges realista módon értelmezni a népi pszichológiát anélkül, hogy realisták lennénk a mentális entitásokkal kapcsolatban.

A NÉPI PSZICHOLÓGIA MANIFESZT KÉPE

Wilfrid SELLARS (1962) a népi pszichológiát a tudományos képpel szembeállított manifeszt kép részeként kezelte. A manifeszt kép a világról alkotott köznapi elméleteink gyűjteménye, melyek segítségével a mindennapi gyakorlatunk számára releváns módon elrendezzük, magyarázzuk és előre jelezzük a bennünket körülvevő világ jelenségeit. Sellars e manifeszt képen belül helyezte el a népi pszichológiát a népi fizikával, meteorológiával, kozmológiával stb. együtt, vagyis egyfajta proto-tudományos elméletként kezelte, amely arra való, hogy általa a világ egy régiójáról ismereteket szerezzünk. Azonban a népi pszichológiának az az erőteljesen funkcionalista értelmezése, amelyet Sellars képvisel csupán egyike a diskurzus számos lehetséges rekonstrukciójának. Ezért miközben egyet lehet érteni azzal, hogy a népi pszichológia része a manifeszt képnek, ebből nem következik, hogy ebben a képben valóban proto-tudományként kell a népi pszichológiát elhelyeznünk: értelmes vállalkozás azt vizsgálni, hogy a diskurzus milyen rekonstrukcióját fogadjuk el a manifeszt kép részeként, hogy miként értelmezzük a diskurzus funkcióját és működését. Ehhez hasznos lesz a *diskurzus manifeszt képétől* elindulni, vagyis attól a képtől, amelyet a diskurzus használata első pillantásra, mélyebb filozófiai vizsgálódás nélkül sugall arról a régióról, amelyre vonatkozik. Ez a kép azon feltevések tudatosításából állítható össze, amelyekre a mindennapi pszichológiánkról alkotott

reflektálatlan képünk támaszkodik, s amely elemeiben vagy olykor egészében is visszaköszön az elme filozófiai elméleteiben is.

Különbséget kell tehát tenni a népi pszichológia mint diskurzus és e diskurzus manifeszt képe között. A „diskurzus” a mindennapokban használatos, körülírható beszédmód, ennek „manifeszt képe” pedig úgyszólván az e gyakorlatot értelmező „ideológia”, amely azt mutatja meg, hogy a diskurzus milyen szerepet tölt be más gyakorlataink kontextusában. Ez a megkülönböztetés teszi lehetővé, hogy a diskurzus természetét a róla alkotott képünktől függetlenül vizsgáljuk. A „diskurzus természetén” itt a diskurzusnak azokat a tulajdonságait értem, amelyek egyfelől a diskurzusba tartozó kijelentések logikájának, wittgensteini értelemben vett „grammatikájának”, különféle – ismeretelméleti, ontológiai stb. – elkötelezettségeinek, funkciójának, más diskurzusokhoz való illeszkedésének elemzésével rekonstruálhatók, másfelől pedig a diskurzus gyakorlatának és annak közelebbi vizsgálatával, hogy a diskurzus miként illeszkedik mindennapi gyakorlatunk szövedékébe, életformánkba. Más természetű diskurzusnak gondoljuk például a tudományt és az irodalmi fikciókat, s e diskurzusok eltérő értelmezését a természetük fenti értelemben vett különbségéből eredeztetjük.

Ezt előrebocsátva, a népi pszichológia mibenlétét firtató kérdésre a diskurzus manifeszt képére alapozott válasz valahogy a következőképpen hangzik: 'népi pszichológián' a mindennapokban használatos pszichológiai diskurzust értjük, amelynek révén belső állapotokat, *attitűdöket* tulajdonítunk magunknak és másoknak. Ezek az állapottulajdonítások alapvetően kétféle kontextusban érdekesek számunkra. Egyrészt *kognitív* kontextusban, mikor is a diskurzus terminológiájában predikciókat és magyarázatokat megfogalmazva akarunk tudásra szert tenni az éppen tárgyalt ágensek viselkedését illetően.¹ Ez a diskurzus tesz bennünket képessé arra, hogy a már megtörtént viselkedések okait feltárjuk, hogy meglévő mentális állapotokból jövőbeliekre következtessünk, s hogy a várható viselkedést előre jelezzük. A diskurzus használatának másik kontextusa *evaluatív*: a belső motívumok feltárása értelmezhetővé és morálisan értékelhetővé teszi számunkra az érdeklődésünkre számot tartó ágenseket. Ennek révén nyílik mód arra, hogy racionalizáljuk, s ezáltal koherensen más viselkedésekhez illesszük az éppen értelmezett viselkedést, s hogy értékelnünk tudjuk az ágensek hozzájárulását – és ezáltal felelősségét – a viselkedés nyomán kialakuló szituációkhoz.

A népi pszichológia e két használatának hátterében egyaránt a mentálisra vonatkozó fogalmaink s e fogalmak alkalmazásának gyakorlata áll. A manifeszt kép szerint e fogalmak segítségével képesek vagyunk *igaz leírását* adni az elme működésének. Úgy gondoljuk, hogy e leírások segítségével nyerhetünk bepillantást mások gondolataiba, s engedhetünk hozzáférést saját gondolatainkhoz. Ez segít hozzá bennünket, hogy ismereteket szerezzünk társaink viselkedésének oksági hátteréről, s hogy információt adjunk a magunkéról. Ennek megfelelően a népi pszichológia olyan diskurzus, amely alkalmas arra, hogy a világ egy szeletéről deskriptív ismeretekkel szolgáljon, vagyis, hogy a világban fennálló bizonyos (mentális) *tényeket* rögzítsen. Ezáltal képessé tesz bennünket arra, hogy e tények alapján továbbiakat magyarázzunk és jelezzünk előre, valamint, hogy morális ítéleteket alkossunk.

Ha az ágenseknek mentális állapotokat tulajdonítunk, akkor ezek *igazsága* a manifeszt kép szerint azon múlik, hogy az adott esetben létezik-e az éppen hivatkozott attitűd.

¹ Az 'ágens' terminust mindvégig mentális konnotációktól mentesen használom, ellentétben a 'személy' fogalmával. A jelen kontextusban az 'ágens' terminus nem involvál semmit a népi pszichológia fogalomkészletéből, mint mondjuk a kémiai reakciók leírásában használatos 'ágens' fogalom.

Attitűdtulajdonításaink és az ezeken alapuló magyarázatok, predikciók és morális értékelések attól függően igazak vagy hamisak, hogy az ezekben hivatkozott perceptuális, mentális és viselkedési állapotok a megjelölt viszonyban állnak-e egymással. A népi pszichológia kognitív értéke meghatározó részben azon áll vagy bukik, hogy milyen viszony áll fenn a világ dolgai és a róluk szóló, az ágenseknek attitűdöket tulajdonító kijelentések között. Világosabban fogalmazva: a kognitív érték alapvetően annak köszönhető, hogy a népi pszichológiai kijelentések valamiképpen *szemantikailag leképeződnek* a világ bizonyos dolgaira. Ez a leképeződési viszony hivatott arra, hogy megteremtse a kapcsolatot a diskurzus elemei és a világ összetevői között, s ennek révén vagyunk képesek a diskurzus segítségével a világ mentális régióját reprezentálni. A manifeszt kép tehát az igazság *robustus* fogalmát társítja a diskurzus kijelentéseivel, amennyiben a diskurzusban tett kijelentések igazságát a diskurzustól független tulajdonságokhoz kapcsolja.² Ugyanakkor a pszichológiai diskurzus a mentális metafizikájának részleteit illetően semleges. Nem kötelez el bennünket a tekintetben, hogy mentális terminusaink metafizikai értelemben milyen természetű entitásokra referálnak. Így a karteziánus dualizmustól a funkcionalizmus különféle változataiig minden olyan ontológia összhangba hozható vele, amely nem tagadja a diskurzus manifeszt képének metafizikai és ismeretelméleti elkötelezettségeit, s ezek mindössze annak elismerését kívánják, hogy attitűdtulajdonításaink annak révén igazak, hogy vannak a világban olyan entitások, amelyek igazgá teszik őket.

Ez a manifeszt kép *realizmusának* legfontosabb aspektusa: nem fér össze az eliminativizmussal, azzal a nézettel, hogy bár a diskurzus funkciója a világ kognitív reprezentációja, de ezek a reprezentációk szisztematikusan hamisak, mert az ezekben hivatkozott entitások nem léteznek, s ezért a diskurzus használata végső soron kiküszöbölendő. A manifeszt képtől elválaszthatatlan, hogy e diskurzus képes adekváтан reprezentálni a világ egy régióját, de ezen túl amellet is elkötelez bennünket, hogy a mentális állapotok a tulajdonításoknak megfelelően létezzenek, azaz, hogy attitűdjeink valóban olyanok, amilyenek a népi pszichológia leírja őket. S ez a manifeszt kép realizmusának másik aspektusa: a manifeszt kép a mentálisnak csak olyan metafizikájával lehet összhangban, amely elfogadja, hogy a népi pszichológia alkalmas arra, hogy a világ mentális régiójának igaz leírását nyújtsa. Az attitűdöknek eszerint nemcsak létezniük kell, hanem a népi pszichológia révén felismerhetőnek is kell lenniük, tehát *úgy* kell létezniük, ahogyan a népi pszichológia ábrázolja őket. Magyarul: a manifeszt kép szerint mentális állapotok vannak, és úgy vannak, ahogy a népi pszichológia szerint lenni látszanak.

Milyenek látszanak hát mentális állapotaink a manifeszt kép szerint? 1. Némelyikük *tudatos*. Ez a népi pszichológia által posztulált állapotok többségére igaz. Szükségszerűen ilyenek az érzések, s lehetnek ilyenek a propozicionális attitűdök, az érzelmek, a jellemvonások, de ez utóbbiakat nem tudatos vagy tudatalatti állapotokként is tulajdonítjuk olykor ágenseknek. 2. Némelyikük *reprezentációs*. A legtipikusabbak ezek közül a propozicionális attitűdök, melyek valamilyenként ábrázolják a világot. Számos attitűdünk azonban nem reprezentál. Érzéseink, hangulataink jellemzően ilyenek; jó példa itt a szorongás heideggeri fogalma (HEIDEGGER, 1994). 3. Mindegyikük *okási* erővel rendelkezik. Akár tudatos egy mentális állapot, akár nem, akár reprezentál, akár nem, valamilyen okási szerepe van a viselkedés vagy más mentális állapotok előidézése tekintetében. Világos, hogy ha elfogadjuk, amit a manifeszt kép a népi pszichológia funkciójáról sugall, akkor nem tekinthetünk el attól, hogy a mentális állapotoknak okási

²

Az 'igazság' és a 'referencia' szerepéről a diskurzus deflációs és faktualista értelmezéseiben lásd Paul BOGHOSSIAN (1990, 163–166).

szerepet is tulajdonítsunk: ezen alapul a diskurzusnak mind a kognitív, mind pedig az evaluatív funkciója. Ha ugyanis a mentális állapotoknak nincs oksági erejük, akkor nem játszhatják azt a szerepet, amelyre pszichológiai magyarázataink és előrejelzéseink igazságához szükség van, s ennek híján a felelősség fogalmán alapuló morális értékeléseink is megalapozatlanok lennének.

Mentális tulajdonságaink egyik nagy csoportját a *jellemvonások* alkotják. A manifeszt kép szerint ezeknek van oksági szerepük, befolyásolják, hogy miként viselkedünk bizonyos helyzetekben. Lehetnek tudatosak, tudhatjuk, hogy milyen karakterjegyeink vannak, de ez nem szükségszerű: jellemünk bizonyos aspektusai akár mindvégig rejtve maradhatnak előttünk, vagy megnyilvánulhatnak akár pusztán véletlen folytán is. Ugyanakkor jellemvonásaink nem reprezentálnak semmit, személyiségünk intrinzikus tulajdonságai, melyeket legkézenfekvőbb olyan tartós diszpozícióknak tekinteni, amelyek akkor manifesztálódnak, ha a releváns körülmények előállnak. Azt ugyan nem feltételezzük, hogy diszpozícióink egyszer s mindenkorra rögzítettek, de jellemünket – és mások jellemét – elég tartósnak és szilárdnak gondoljuk ahhoz, hogy magyarázatainkban és előrejelzéseinkben gyakorta hivatkozzunk rájuk.

Mentális állapotaink egy további csoportját *érzelmeink* alkotják. Ezek valamiként reprezentálják tárgyukat, lehetnek tudatosak, bár nem feltétlenül azok: ismerünk gátolt és elnyomott érzelmeket, s megesik, hogy elfeledettnek hitt érzelmek támadnak fel hirtelen. Oksági erejüket ugyanakkor nem szokás megkérdőjelezni. Érzelmek jellemzően tartósak, de olykor változékonyak, néha intenzívebbek, máskor kevésbé, s ez a tőlük elválaszthatatlan *érzések* intenzitásának függvénye. Az érzéseket kvalitatív jellegük alapján azonosítjuk, jellemzően nem reprezentációsak, bár – mint például az érzelmek esetében – akár lényegileg is kapcsolódhatnak mentális reprezentációkhoz. Érzéseink változékonyak, néha pillanatnyiak, máskor tartósak, de szükségszerűen tudatosak: a nem tudatos érzés fogalmi lehetetlenség, hisz ha egy állapot nem tudatos, azt nem érezhetjük, ha viszont érezzük, akkor tudatos is.

A mentális állapotok legnagyobb filozófiai karriert befutott csoportjába a *propozicionális attitűdök* tartoznak, melyek mindhárom fenti tulajdonsággal rendelkezhetnek. A propozicionális attitűdök olyan attitűdök, melyek egy propozícióra vonatkoznak. A propozicionális attitűdtulajdonítások általános formája: ' x F , hogy p ', ahol x az attitűddel rendelkező személy, F az attitűdöt kifejező ige, p pedig az a propozíció, mely az attitűd tárgya.³ (Például: „Jenő azt hiszi, hogy a hó fehér.”) A propozicionális attitűdök szerkezetében ennek megfelelően megkülönböztethetjük a személyt, az attitűdöt mint e személy állapotát és az attitűd tartalmát, amelyet a propozíció fejez ki. Az attitűdök valamilyen relációt fejeznek ki egy személy és egy propozíció között.⁴ Ez a reláció alapvetően kétféle lehet, s ez az attitűdöket két csoportra bontja: az első csoportba tartozó attitűdök a propozíción keresztül a világhoz próbálnak igazodni (hitek), a másik csoportba tartozók a propozíción keresztül a világot próbálják magukhoz igazítani (vágyak). (Például: „Jenő azt szeretné, ha a hó kék lenne.”) Tekintható úgy, hogy a világhoz való illeszkedésük iránya (azaz, hogy maguk a világhoz igazodnának, vagy a világot igazítanák magukhoz) az attitűdök meghatározó tulajdonsága, s minden más különbségük pusztán felszíni. A propozíció: az attitűd tartalma, amely tekinthető egyfajta absztrakt

³ A propozicionális attitűd mondatok szerkezetének ennél finomabb elemzése is adható, pl. $F(x, p, m, t)$, ahol m a propozíció prezentációjának módja, t pedig időpontot jelez. Így a formula annyit tesz, mint ' x személy p propozíciót m módon prezentálva F -beli t időpontban'. Azonban a mondanivalóhoz nincs szükség arra, hogy ilyen finomságú elemzésre támaszkodjam. A finomelemzéshez lásd SCHIFFER, 1992, 1995.

⁴ Paul CHURCHLAND (1979, 104. sk.) azt javasolja, hogy ne relációsan értsük a propozicionális attitűdöket, hanem inkább komplex predikátumként. Mivel érvelésem szempontjából semmi sem múlik rajta, a továbbiakban inkább a szokványosabb relációs olvasat mellett tartok ki.

mondatjelentésnek, annak, ami például 'A hó fehér', 'The snow is white', és a 'Der Schnee ist weiss' mondatokban közös, azaz, ami igazságfeltételeik azonossága révén absztrahálható.

A propozicionális attitűdök tartalmuk révén rendelkeznek *reprezentációs* tulajdonságokkal, s a tartalomra irányuló attitűd révén *oksági* tulajdonságokkal. Az oksági tulajdonságokat más attitűdök, érzékelési inputok és viselkedési outputok hálózatában elfoglalt szerepek révén határozhatjuk meg. A propozíció valamilyennek ábrázolja a világot, s attól függően, hogy milyen attitűd irányul rá, képes további mentális állapotokat és/vagy viselkedést okozni. Így például egész más az oksági szerepe a következő propozicionális attitűdöknek: „Azt hiszem, hogy esik az eső”, illetve „Attól tartok, hogy esik az eső”. Ezekben az esetekben a propozicionális tartalom azonos, az oksági szerepek különbségei az attitűdök különbségeiből fakadnak. E reprezentációs és oksági tulajdonságaik teszik alkalmassá őket arra, hogy segítségükkel ágensek viselkedését magyarázzuk, előre jelezzük, leírjuk és ennek alapján értékeljük. A propozicionális attitűdtulajdonítások szolgáltatják itt azoknak a következtetéseknek a premisszáit, melyek konklúziójaként a magyarázott vagy megjósolt viselkedés (vagy mentális állapot) adódik, illetve ezek támasztják alá a viselkedésről alkotott morális ítéletünket.

Általánosságban szólva a viselkedés magyarázata, illetve előrejelzése különféle attitűdök konjunkciójából levont következtetések révén lehetséges. A „Miért vittél magaddal esernyőt?” kérdésre az a válasz, hogy „Mert tartottam attól, hogy esik, nem akartam megázni, s úgy véltem, az ernyő hatékony védelem az esővel szemben” megadja azokat a premisszákat, melyekből következik a magyarázandó cselekvés – s hasonló szerepet játszhatnak effajta következtetéseinkben a jellemvonások, az érzelmek és az érzések is. Az ilyen jellegű magyarázatokat (és predikciókat) olykor explicite megfogalmazzuk, például amikor a közösen követendő stratégia lehetőségeit tárgyaljuk, vagy ha szokatlan viselkedéssel találkozunk. Mindennapi gyakorlatunkban viszont többnyire csak hallgatólagosan, reflektálatlanul vonjuk le ezeket a következtetéseket, s ezeknek megfelelően igazítjuk saját viselkedésünket társaink viselkedéséhez. A viselkedés morális értékelését ugyancsak jórészt attitűdökre alapozva végezzük. Ezek révén térképezzük fel az ágens belső állapotát, amely megalapozza a felelősség kérdését illető következtetéseinket is.

Mind az attitűdtulajdonítások, mind pedig a rajtuk alapuló következtetések lehetnek igazak vagy hamisak, és ennek megfelelően rendelkeznek kognitív és evaluatív értékkel. Ugyanakkor a manifeszt kép szerint egyes szám első személyű tulajdonítások esetében *kitüntetett helyzetben* vagyunk, amennyiben igazságértékükkel kapcsolatban nem tévedhetünk, bár hazudni természetesen képesek vagyunk. Kitüntetett helyzetünk tudata abból a meggyőződésből fakad, hogy *introspektíve* jellemzően közvetlen hozzáférésünk nyílik saját mentális állapotainkhoz. Ennek révén mi magunk vagyunk a legjobb helyzetben ahhoz, hogy saját attitűdjeinkről ítéletet alkossunk, mivel közvetlenül tudatában vagyunk annak, amiről az ítélet szól, ami cselekvéseinket mozgatja. Ennek köszönhető, hogy a saját mentális állapotainkról alkotott ítéleteink természetüknél fogva jellemzően megkérdőjelezhetetlenek. Kitüntetett helyzetünket olyan jelenségek, mint például önbecsapás korlátozzák ugyan, ezeket azonban periférikusnak, a normálistól eltérőnek tartjuk. Hasonlóképpen tudomásunk van a tudatalatti szférájáról is, ám ezt ugyancsak periférikusan kezeljük, s jellemzően patológikusnak tartott esetekben hivatkozunk rá. Egyiket sem tekintjük a mindennapi pszichológiai diskurzus magától értetődő részének, mivel ezeket a jelenségeket nem soroljuk a normális pszichés működés körébe, így a manifeszt kép szerint nem érintik komolyan sem a saját mentális állapotainkhoz való kitüntetett hozzáférésünket, sem pedig a népi pszichológia hatékonyságát. Jelentőségük ugyanakkor nem

elhanyagolható, hiszen kognitív és evaluatív kontextusokban egyaránt hivatkozunk olykor nem tudatos állapotokra.

A népi pszichológia manifeszt képéhez tartozik néhány járulékos meggyőződés is, miszerint a manifeszt kép igazságának köszönhető számos olyan képességünk, amelyek e nélkül nem lennének elképzelhetők. Ilyen például a *nyelvhasználat*, hisz a nyelv gondolataink kifejezésére szolgál, s így gondolatok nélkül nem volna szükség nyelvre, de lehetőség sem volna a megjelenésére, hisz a kommunikációt szabályozó konvenciók kommunikatív intenciók híján nem alakulhatnának ki. Hasonlóképpen, ha viselkedésünknek nem volna olyan mentális alapja, amelyhez módunkban áll valamiképpen hozzáférni, az sem volna lehetséges, hogy bizonyos viselkedéseket *cselekvésként* szemléljünk. Ennek híján pedig a morális és jogi értékelések is lehetetlenné válnának, hisz a felelősség kérdéseit nem lehetne értelmesen megvitatni. A népi pszichológia szerepe nem kevésbé központi továbbá a *társiasságunk* tekintetében. Ez részben evaluatív használatának köszönhető, részben pedig annak, hogy közös tevékenységeink koordinálása feltételezi azokat a prediktív képességeket, amelyek a népi pszichológia használatára alapozódnak. Ebből látható, hogy a fentiek szerint értett népi pszichológia megkerülhetetlen szerepet játszik abban, amit Wilfrid SELLARS (1962, 6) az „ember manifeszt képének” nevezett, vagyis abban a keretben, amelyben önmagáról fogalmat alkot. S mivel a népi pszichológia épp azokat a képességeinket alapozza meg, amelyeket az ember *differentia specificájának* tartunk, így antropológiánk megingathatatlan, alkalmasint legalapvetőbb elemének látszik.

DIFFERENCIÁLATLAN ÁLLÁSPONTOK

A fentiek is sugallják, hogy a manifeszt kép szempontjából a mentális realizmus álláspontja és a népi pszichológiai diskurzus realista értelmezése nem válik el egymástól. *A manifeszt kép szemszögéből* realistának lenni a mentális jelenségekkel kapcsolatban annyi, mint a mentális állapotokat a népi pszichológia szó szerinti olvasatának megfelelően gondolni létezőnek. Ez az ontológiai elkötelezettség meglehetősen széles körben felismerhető a mentális ontológiájáról szóló filozófiai elméletekben is. A filozófusok, amikor mentális realizmusról beszélnek, jellemzően a népi pszichológiával kapcsolatos realizmus egy változatát képviselik, s ez épp abból látható, hogy implicite elfogadják a manifeszt kép bizonyos elemeit – jellemzően a propozicionális attitűdök oksági és/vagy reprezentációs tulajdonságait illetően. Azt gondolni, hogy ez része a mentális realizmusnak, annyi, mint a manifeszt kép elfogadásához kapcsolni azt. Ezeket az álláspontokat ezért „differenciálatlannak” nevezem, mivel nem segítik elő a mentális realizmus két változata közötti különbségtételt. A továbbiakban ezt a különbségtételt próbálom világossá tenni, s megmutatni, hogy a mentális realizmus szétválasztható és szétválasztandó egyfelől a *mentális entitásokkal*, másfelől a *mentális diskurzussal* kapcsolatos realizmusra. Ehhez pedig olyan differenciálatlan álláspontokon keresztül vezet az út, amelyek a mentális realizmust úgy fogják fel, mint amely együtt jár a népi pszichológia manifeszt képének – vagy a manifeszt kép bizonyos meghatározó aspektusainak – elfogadásával.

Ebben az értelemben differenciálatlan például Jaegwon KIM (például 1995, 202; 1998, 79, 90) álláspontja, aki úgy tekinti, hogy a mentális realizmus kritériuma a legáltalánosabban fogalmazva az, hogy a mentális tulajdonságokat a világ oksági szövetének részeként ismerjük el, azaz megengedjük, hogy valóságos okok és okozatok legyenek. Ez a megközelítés a tulajdonságok azonosságának oksági kritériumát idézi (lásd SHOEMAKER, 1980). Eszerint a

tulajdonságokat oksági erejük individuálja, ezért egy adott tulajdonság megléte csak ott feltételezhető, ahol az okként valóban hozzájárul az események alakulásához. Ezt legalább kétféleképpen lehet érteni. Egyrészt érthetjük verifikacionista kritériumként, mely kiköti, hogy tulajdonságok ott vannak, ahol valamilyen oksági erő működését is felfedezzük. Meglehet, egy ilyesfajta tulajdonságonológia önmagában vonzó: visszatart bennünket misztikus, nem megnyilvánuló tulajdonságok posztulálásától, s az empirikus vizsgálódás hatókörébe utalja annak eldöntését, hogy milyen tulajdonságokat engedjünk meg. Ugyanakkor ebben rejlik a verifikacionizmus hátránya is, hisz csak olyan tulajdonságokat enged elismerni, amelyek emberi álláspontról empirikusan legalább elvileg hozzáférhetők – márpedig azt nem támasztja alá semmi, hogy csak ilyen tulajdonságok és oksági erők működnek a világban. Képességeink korlátozottsága valamilyen határt bizonyosan szab a világ megismerhetőségének, s ezért még az ideális tudomány – mely minden tudható ismeretet felöllel – fikciója sem menti meg ezt az értelmezést, amennyiben ez a tudomány emberi tudomány marad.

Másrészt olvashatjuk a kritériumot úgy is, hogy az ne járjon együtt a verifikacionizmus hátrányaival. Mondhatjuk, hogy a tulajdonság fogalma együtt jár az oksági hatékonyság fogalmával, vagyis, hogy az 'okszági erő' fogalma beleértendő a 'tulajdonság' fogalmába. Így elemezve a tulajdonság fogalmát fogalmi szükségszerűség lesz, hogy ha vannak mentális tulajdonságok, akkor azoknak oksági erejük is van. Ebben az esetben a teher átkerül az oksági viszonyok feltárhatóságának empirikus problémájáról a 'tulajdonság' fogalmának elemzésére. Ebből pedig az következik, hogy ha mentális realisták akarunk lenni, akkor el kell ismernünk a mentális tulajdonságok létezését, melyek szükségszerűen okságilag hatékonyak – ez az elkötelezettség egyébként megjelenik a verifikacionista olvasatban is, amely a tulajdonságok azonosítását az oksági hozzájárulásukon keresztül tartja lehetségesnek. Ebben az olvasatban szubsztantív metafizikát kapcsolunk a manifeszt képhez, amely szerint a propozicionális attitűdök ágensek *tulajdonságai* – valamilyen robusztus tulajdonságonológia értelmében, amely az 'okszagot' centrálissá teszi a 'tulajdonság' elemzésében.

Azonban sem a népi pszichológia realista értelmezéséhez, sem pedig – ahogy majd látni fogjuk – a mentális entitásokra vonatkozó realizmus álláspontjához nincs szükség erre az elkötelezettségre, amely ezért túlságosan szűkre szabja a realista álláspontok körét. E szerint ugyanis a mentális realizmus magyarázatában rá lennénk szorulva, hogy oksági erőket lássunk munkálni az attitűdtulajdonítások mögött. Ez pedig kizárja a realista értelmezések köréből azokat az *epifenomenalista* álláspontokat, amelyek úgy vélik, hogy maguk az attitűdök okságilag nem hatékonyak, hanem mondjuk más természetű oksági folyamatok kísérőjelenségei, „árnyékai”. Ez pedig annak ellenére történik, hogy az epifenomenalisták a népi pszichológiát úgy tekintik, mint ami leírja a valóság bizonyos aspektusait, csak látszólagosnak tartják a diskurzus manifeszt képének oksági elkötelezettségeit. Az epifenomenalisták tehát a népi pszichológia realista értelmezése mellett tagadják a mentális állapotok oksági hatékonyságát, s ez a párosítás nem tűnik ellentmondásosnak. Itt ugyanis olyan szubsztantív kérdéstről van szó, amely nem a diskurzus realista értelmezésének problémájához tartozik, hanem ahhoz a metafizikához, amely a mentális állapotok természetéről szól, s logikailag a diskurzus realista értelmezése után következhet. A népi pszichológia által posztulált propozicionális attitűdök oksági hatékonyságáról csak akkor vitatkozhatunk, ha előzőleg elismerjük, hogy a népi pszichológia *leír* valamit a világból, aminek vagy van oksági ereje, vagy nincs – azaz: előbb realistának kell lennünk a népi pszichológiát illetően, mielőtt a propozicionális attitűdök oksági képességeiről vitatkozhatnánk. Pusztán az oksági hatékonyság tagadása alapján nem lenne szerencsés elvitatni

az epifenomenalistáktól a 'realista' címkét a népi pszichológia értelmezése tekintetében. Legfeljebb – a tulajdonság fogalmának oksági elemzése esetén – azt mondhatjuk, hogy az epifenomenalisták nem tekintik tulajdonságoknak a világ mentális összetevőit, hanem valami másnak – attól függően, hogy álláspontjukat milyen ontológiával párosítják.

Lépjünk tovább eggyel. Jerry FODOR (1985, 66) a propozicionális attitűdökkel kapcsolatos realizmusdefiníciójában két komponenst különít el. Aki realista azt gondolja, hogy 1. az attitűdök okságilag hatékonyak, s oksági szerepüket a népi pszichológia „törvényei” rögzítik, és 2. ezek az attitűdök szemantikailag értékelhetők. Az első kritérium egy része már ismerős Kimtől, tartalmaz azonban újdonságot is, amennyiben nem pusztán azt követeli meg, hogy a mentális állapotok okságilag hatékonyak legyenek, hanem ezt a népi pszichológia törvényeivel összhangban követeli meg. A probléma itt az, hogy ez a definíció igen közel visz bennünket az okság nomologikus felfogásához, mely újfent vonzó lehet, de nem világos, hogy miért van erre szükségünk, ha a mentális realizmus kérdéseit vizsgáljuk. Még ha elismernénk is, hogy a realista álláspont szükséges feltétele az oksági hatékonyság melletti elkötelezettség, akkor sem világos, hogy annak az okság nomologikus felfogására kell támaszkodnia, ahol a törvények szerepét a népi pszichológiai általánosítások játsszák – megfelelnek erre az okság alternatív elméletei is, ebben a tekintetben realizmusunk tehát lehetne semleges.⁵

Fodor definíciója mögött meghúzódik a népi pszichológiai diskurzus egy jellegzetes felfogása, s ez további nehézségeket eredményez. Fodor szükségtelenül kötelezi el magát a népi pszichológia olyan értelmezése mellett, amely azt törvényjellegű általánosításokból építkező elméletként kezeli. Nem világos, hogy miért kellene a propozicionális attitűdökkel kapcsolatos realizmusnak egy ilyesfajta kikötéshez alkalmazkodnia, hisz pszichológiai gyakorlatunkat tekinthetjük akár úgy is, mint amely nem valamiféle elméletre épül, hanem inkább egyfajta szimuláción alapul, azon, hogy empatikus képességünket felhasználva a másik helyébe képzeljük magunkat, és erre alapozva vonunk le következtetéseket mentális állapotaira és várható viselkedésére vonatkozólag. Ebben az esetben oksági hatékonyságot nem törvényjellegű általánosításoknak megfelelően, hanem saját döntési mechanizmusunkra hagyatkozva fogunk az attitűdöknek tulajdonítani. Eközben realista elkötelezettségünk a legkevésbé sem csorbul, s még azt sem kell kétségbe vonnunk, hogy a világ mentális összetevői úgy vannak, ahogyan a népi pszichológia leírja őket. Ebben az esetben pusztán arról van szó, hogy a népi pszichológiát nem tekintjük elméletnek, s tagadjuk, hogy oksági törvények részét képezik a mentális realizmus álláspontjának – de ez az attitűdökkel kapcsolatos realizmust nem érinti, mint ahogy azt az elkötelezettséget sem, hogy a népi pszichológiánk igaz leírását adja a mentális állapotoknak.

Fodor második kritériumával az a baj, hogy körbenforgó. Ha léteznek propozicionális attitűdök, akkor fogalmi szükségszerűség, hogy szemantikailag értékelhetők is – mivel a propozíciók szemantikailag értékelhetők. Mivel értelmetlen azt mondani, hogy lehetnek szemantikailag értékelhetetlen propozíciók, ezért értelmetlen azt is mondani, hogy léteznek propozicionális attitűdök, ám azok szemantikailag értékelhetetlenek. Ez a probléma önmagán túlmutat. A realizmus ezen változata akkor általánosítható mentális realizmusként, ha elfogadjuk, hogy a népi pszichológia helyesen ábrázolja propozicionális attitűdökként a mentális állapotokat. De itt újfent lehetséges azt mondani, hogy a mentális állapotok, bár mi propozicionális attitűd mondatok formájában beszélünk róluk, a valóságban nem azok, hanem

⁵ Lehet ilyen felfogás például az okság kontrafaktuálisokra és a lehetséges világokkal kapcsolatos realizmusra támaszkodó elmélete (lásd LEWIS, 1973, 1973a). Lynne Rudder BAKER (1995, 154.sk.) a mentális állapotok oksági erejéről kontrafaktuálisokra támaszkodó elmélet keretében kísérel meg számot adni.

Daniel DENNETT (például 1981, 53) metaforáit idézve olyanok, mondjuk, mint a háromszög súlypontja vagy a Föld egyenlítője, azaz kalkulációfüggő, absztrakt entitások: „A súlypont *éppenséggel* absztraktum. Fiktív tárgy. De amikor azt mondom, hogy fiktív tárgy, akkor nem gondolom eljelentékteleníteni; a súlypont csodálatos fiktív tárgy, amelynek tökéletesen legitim szerep jut a komoly, **józan**, *echte* fizikai tudományban” (DENNETT, 1992, 104). Az attitűdök tehát léteznek – ahogy azt Dennett maga is explicite elismeri –, de nem *úgy* léteznek, ahogy a népi pszichológia ábrázolja őket. Ettől még a realizmus nem csorbul, hisz a világ mentális összetevőinek létezését továbbra is elismerjük, csak azt tagadjuk, hogy a népi pszichológia a szó szerinti értelemben igaz leírást adna a mentálisról – de ettől még igaz leírást ad, csak a mentális állapotok másmilyenek, mint amilyenek az attitűdtulajdonításaink alapján első pillantásra tűnnek.

Világos, hogy Kim és Fodor oksági kritériuma része a mentális manifeszt képének – még ha az oksági általánosítások talán nem is szükségképpen azok. Az is világos, hogy a szemantikai értékelhetőség Fodor által adott kritériuma része a manifeszt képnek. És az is világos, hogy a manifeszt kép realista a mentálissal kapcsolatban. Azonban a manifeszt kép ezen összetevői egymástól függetlenek, pontosabban: lehetünk realisták a népi pszichológiát illetően anélkül, hogy akár az oksági, akár a szemantikai komponenst elfogadnánk. Fodor – és részben Kim – értelmezésében a népi pszichológiával kapcsolatban realistának lenni annyi, mint szó szerint igaznak fogadni el azt. FODOR (1989, 77) egyenesen úgy tarja, hogy az ilyen értelmű realizmus feladásának a következményei tolerálhatatlanok: „ha nem szó szerint igaz az, hogy az akaratom okságilag felelős azért, hogy kinyújtom a karom, hogy a viszketésem okságilag felelős a vakarózásomért, és hogy a hitem okságilag felelős azért, amit mondok, ... ha ezek egyike sem szó szerint igaz, akkor gyakorlatilag minden, amit bármiről is hiszek, hamis, és ez a világvége.” De aligha lehet ez a népi pszichológia realista értelmezésének kulcsa, hiszen azt láttuk, hogy az epifenomenalista értelmesen tagadhatja az oksági komponenst, s mégis kitarthat amellett, hogy ő realista a népi pszichológiát illetően – realizmusa legfeljebb más természetű, mint a manifeszt kép realizmusa –, s hasonlóképpen nyilatkozhat Dennett is. Mármost miben is áll tehát a népi pszichológiával kapcsolatos realizmus?

REALIZMUS A NÉPI PSZICHOLÓGIÁVAL KAPCSOLATBAN

Adható a népi pszichológiával kapcsolatos realizmusnak olyan jelentés, amellyel a fenti szereplőink mindegyike egyetérthetne. Kim és Fodor realizmusa úgy érthető, hogy szerintük minden egyes attitűdtulajdonításunk egy meghatározott tulajdonság létezése mellett kötelez el bennünket. Ha úgy tekintjük, hogy a népi pszichológiai predikátumok egy-egy tulajdonságot fejeznek ki, akkor a manifeszt képnek megfelelően vagyunk realisták a népi pszichológiával kapcsolatban. Ez azonban túl szigorú, hisz a realizmushoz erre nincs szükség, csak arra, hogy legyenek olyan tulajdonságai az ágensnek, amelyek révén az adott népi pszichológiai állítás igaz lehet. Dennett álláspontja esetében például azt mondhatjuk, hogy vannak olyan tulajdonságok, amelyekből a háromszög súlypontja kikalkulálható – hasonlóképpen kalkulálhatók és lehetnek igazak az attitűdtulajdonítások is: az ágensek viselkedésében felfedezhető mintázatokból kalkulált absztraktumok a mentális állapotok. Ezek az absztrakt tulajdonságok nem úgy részei a világnak, mint, mondjuk, a testek közvetlenül megfigyelhető fizikai tulajdonságai, de a róluk szóló diskurzussal kapcsolatos realizmusnak ez nem is feltétele. Ahogy John HEIL (1999, 200) helyesen rámutat: „Egy adott ' Φ ' predikátummal kapcsolatos realizmus csak annyit követel, hogy ' Φ ' a tárgyak bizonyos valóságos tulajdonságai révén legyen igaz rájuk.

A realizmus nem követeli meg, hogy 'Φ' egyetlen közös tulajdonságot jelöljön azokban a tárgyokban, amelyekre igaz." ⁶ Az epifenomenalista álláspont esetében is hasonló a helyzet: vagy megengedünk okságilag hatástalan tulajdonságokat, vagy – ha ragaszkodunk a tulajdonság fogalmának oksági terminusokban történő elemzéséhez – azt mondjuk, hogy amire az attitűdtulajdonítások utalnak, az okságilag hatékony folyamatok okságilag hatástalan kísérőjelensége. Az a közös alap tehát, amelyben az eddigi szereplők megegyezhetnek így fogalmazható meg: az attitűdtulajdonítások az *ágensek valóságos tulajdonságai révén* lehetnek igazak – és eltekintünk attól, hogy bármilyen további megszorításokat tegyünk a szóban forgó tulajdonságok számát vagy természetét illetően.

Ezzel azonban még nem térképeztük fel a népi pszichológiával kapcsolatos realizmus összes lehetséges értelmét. Az imént rekonstruált közös alap két tézis konjunkciójának elfogadásából jön létre. Ez a két tézis – melyeket Crispin WRIGHT (2002, 207) úgy fogalmaz meg, mint bármely tetszőleges diskurzusra vonatkozó realizmus definícióját – a következőképpen hangzik:

1. szemantikai tézis: az adott diskurzus kijelentései olyan tartalommal rendelkeznek, amely képes a valós világ bizonyos aspektusainak reprezentálására;

2. metafizikai tézis: a valós világ olyan tényekkel van berendezve, amelyeket a szóban forgó kijelentések alkalmasan reprezentálhatnak.

Ez a két tézis alkotja a népi pszichológiával kapcsolatos eddig tárgyalt realista álláspontok magvát is: a népi pszichológia alapvetően leíró diskurzus, amely a világ bizonyos aspektusait reprezentálja, s mely aspektusok a világban ténylegesen léteznek. Ugyanakkor lehetségesnek látszik realista módon értelmezni kijelentések valamely osztályát annak elfogadása nélkül, hogy a világban vannak olyan tények, melyeket ezek a kijelentések reprezentálhatnak. Ez annyit tesz, mint elfogadni azt, hogy az adott diskurzusnak *természetét tekintve* e két tézissel összhangban kell lennie (magyarul: olyan diskurzusnak kell lennie, mely igaz leírást ad a világról), s eközben úgy vélekedni, hogy a diskurzus valójában nem felel meg ennek a követelménynek. Ebben az értelemben realistának lenni valamely diskurzussal kapcsolatban a diskurzus helyes *értelmezésére* vonatkozó attitűdöt jelent – azzal kapcsolatos attitűdöt tehát, hogy milyenek tekintsük a diskurzus természetét: funkcióját, szerepét stb., nem pedig a diskurzus által reprezentált (vagy reprezentálni vélt) tények metafizikájával kapcsolatos attitűdöt.

Attól például, hogy valaki a boszorkányokról szóló diskurzus kijelentéseit hamisnak tartja, még tekintheti úgy, hogy az a világ bizonyos aspektusainak leírására aspirál, ám mint ilyen kudarcot vall – ezzel az elméletet realista módon értelmezi, ám metafizikájával kapcsolatban antirealista. Egy diskurzus realista értelmezéséhez nincs szükség arra, hogy a diskurzust magát igaznak is tekintsük, hogy feltételezzük: a világban vannak olyan tények, amelyeket a realista módon értelmezett diskurzus reprezentálhat. Pusztán arra van szükség, hogy úgy tekintsük: a diskurzus erre való. A népi pszichológia tekintetében ilyesfajta álláspontra helyezkednek az eliminativisták, akik azt gondolják, hogy a népi pszichológia természeténél fogva tényállító diskurzus, de hiányoznak azok a tények, amelyek kijelentéseit igazzá tehetnék, s ezért a népi pszichológia hamis. Az eliminativisták (lásd CHURCHLAND, 1981) a népi pszichológiát az empirikus elméletek analógiájára rekonstruálják, amelyek *par excellence* esetei a diskurzusok tényállító fajtájának, s amellet érvelnek, hogy ebben az értelmezésben a népi pszichológia

⁶ Paul BOGHOSSIAN (1990, 157) ezzel homlokegyenest ellentétesen úgy véli, hogy a diskurzus realista értelmezése elkötelezettséget jelent amellet, hogy a diskurzus predikátumai valóságos tulajdonságot jelölnek.

kudarcot vall. Ahogyan Bas VAN FRAASSEN (1980, 534) találón megjegyzi, a fundamentalista teista és az ateista egyetérthet abban, hogy miként kell értelmezni az Istenről és az angyalokról szóló mondatokat, de nem érthet egyet a liberális teológusokkal. Ezt a szereposztást a jelen helyzetre alkalmazva: Fodor játssza a fundamentalista teista szerepét, az eliminativisták az ateistáét: mindketten szó szerinti értelemben gondolják tényállítónak a népi pszichológiát. A liberális teológus ebben az esetben Dennett, aki a szó szerinti értelmezést elutasítja, de a tényállító jelleg mellett elkötelezettséget fenntartja.

VAN FRAASSEN (1980, 534) úgy véli, hogy pusztán tényállítónak tekinteni egy adott diskurzust még nem jelent realizmust, mert a realizmushoz hozzá tartozik az igaznak tartás mozzanata. Magam inkább úgy tekintem, hogy a fentiekben a népi pszichológia *realista értelmezésének* három fokozatával találkoztunk. A diskurzus értelmezéséből következik ugyanis, hogy mit tekintünk alapnak a diskurzusban tett kijelentések *elfogadásához* – azaz leíró diskurzusok esetében, hogy mikor tekintjük őket a világ igaz leírásának –, ezért az értelmezés logikailag elsődleges az elfogadás kritériumához képest, és ugyancsak az értelmezésből következően keletkeznek ontológiai elkötelezettségeink a diskurzus által posztulált entitások mellett. A kijelentéseinkhez kapcsolt igazságigényeink attól függenek, hogy milyenek tekintjük azt a diskurzust, amelyben állítjuk őket. Ha a Sherlock Holmes-novellákat történeti krónikaként értelmezzük, akkor azt a kijelentést, hogy „Sherlock Holmes előszeretettel fogyasztott ópiumot” egészen más feltételek mellett fogadjuk el igaznak, mintha a novellákat az irodalmi diskurzus részeként kezeljük, és a diskurzusban posztulált létezők ontológiai státusát is ennek az értelmezésnek a fényében ítéljük meg.

A fenti három értelmezés egyetért abban, hogy a diskurzusban tett kijelentések igazságfeltételei a diskurzuson kívüliek, arra vonatkoznak, miként állnak a dolgok a világban. Különböznek azonban a tekintetben, hogy miként vélekednek az igazságfeltételek teljesüléséről, és az igazságfeltételeket kielégíteni képes tények természetéről. Ezért beszélhetünk itt a realista értelmezés három fokáról. Ezek közül az első, a legerősebb – Fodor olvasatára támaszkodva –, arra az álláspontra helyezkedik, hogy a népi pszichológia arra való, hogy úgy írja le a világ mentális összetevőit, ahogyan azok vannak, s erre képes is. A realizmus második foka – amelyet itt Dennett és az epifenomenalizmus képviselt – annyiban hasonló az elsőhöz, hogy a népi pszichológia e szerint is bizonyos tények leírására való, ebben sikerrel is jár, de a leírás nem szó szerinti értelemben igaz, mert a népi pszichológiai állításokat igazzá tevő tények nem az állítások által posztulált tulajdonságok szintjén, nem a személyi szinten keresendők. A harmadik, leggyengébb fokozatú realizmus a népi pszichológiával kapcsolatban – melyet itt az eliminativistákkal illusztráltam – azt tartja, hogy a népi pszichológia arra aspirál ugyan, hogy tényállításokat tegyen, ebben a törekvésében azonban szisztematikusan kudarcot vall. Mindhárom álláspont realista a népi pszichológiával kapcsolatban, mert osztozik abban a meggyőződésben, hogy a népi pszichológia természetét tekintve *tényállító* diskurzus, s pusztán annak megítélésében különböznek, hogy hogyan és mekkora sikerrel jár, illetve vall kudarcot.

A népi pszichológiával kapcsolatos realizmus megértésében most már csak az van hátra, hogy feltárjuk: mit jelent azt mondani, hogy a népi pszichológia tényállító diskurzus? Röviden ez annyit tesz, hogy a népi pszichológia a világ valamely aspektusának igaz leírására törekszik, s ha sikerrel jár, kijelentéseinek igazsága abban gyökerezik, hogy miként állnak a dolgok a világban. Ez megfelel annak az elkötelezettségnek, amelyben a népi pszichológiával kapcsolatos realizmus mindhárom foka osztozik, azaz, hogy megadhatók azok a függvények, amelyek szerint a diskurzus kijelentései szemantikailag leképeződnek a világra. Így e kijelentéseknek

korrespondencia igazságfeltételei vannak abban az értelemben, hogy igazságukat az alapozza meg, hogy miként állnak a dolgok a világban (lásd ehhez MILLIKAN 1986, 453. sk.). Ebben az esetben pedig – Michael DEVITTE (1991, 29) támaszkodva – megadhatók azok a feltételek, amelyekről realista olvasatban a népi pszichológiai mondatok igazsága függ. Realista olvasatban tehát egy népi pszichológiai kijelentés akkor igaz, ha

1. a kijelentést kifejező mondat jól formált,
2. a kijelentés és a világ között fennállnak a szükséges szemantikai kapcsolatok,
3. a diskurzus által posztulált entitások léteznek.

Ennek megfelelően a népi pszichológia realista értelmezései jól tipologizálhatók. A realizmus első változata (Fodor) szerint a népi pszichológiai kijelentések képesek a világ természetét adekvát módon leírni, s felszíni szerkezetük jó vezérfonal ahhoz, hogy megtudjuk, miként is állnak a dolgok a világban – már ami annak mentális aspektusait illeti. A realizmus második változata (Dennett és az epifenomenalisták) a kijelentések felszíni szerkezetét nem tartja jó vezérfonálnak a világ mentális természetének feltárásához, ezért a diskurzus és a világ közötti szemantikai viszonyt másként rekonstruálja, mint az első fokozatú realisták, de kitart amellett, hogy a viszony fennáll. A realizmus harmadik változata (az eliminativizmus) tagadja, hogy a kijelentések tényállító értelmezése által megkövetelt szemantikai relációk fennállnának a diskurzus és a világ között, mert e szerint a világ összetevői között nincsen semmi, amire a népi pszichológiai kijelentések leképeződhetnének.

Összefoglalva az eddigieket: Valamely diskurzusra vonatkozó realizmus a diskurzus *természetével* – funkciójával, logikájával, wittgensteini értelemben vett „grammatikájával”, életformánkban betöltött szerepével, elkötelezettségeivel stb. – kapcsolatos álláspont. Egy diskurzus természete többféleképpen is rekonstruálható. Ezek közül azok realisták, amelyek a diskurzus és a világ viszonyát firtató kérdésre úgy felelnek, hogy a diskurzus *tényállító* jellegű, azaz arra törekszik, hogy igaz – vagy ha úgy tetszik: a diskurzustól független tények alapján elfogadható – leírását nyújtsa a létezők egy tartományának – s ilyenformán ezek az álláspontok nevezhetők akár faktualistának vagy kognitivistának is. Ha ezt a meggyőződést osztjuk, akkor realista módon értelmezzük a népi pszichológiát. Ezen a kereten belül ugyanakkor nagy a mozgástér, mert a tényállító jelleg többféleképpen is rekonstruálható. Ha azonban feladjuk a diskurzus tényállító jellege melletti elkötelezettséget, akkor tagadjuk, hogy a diskurzus a világ valamely aspektusának leírását célozza. Így lemondunk arról az elvárásról is, hogy a diskurzus legyen képes igaz reprezentációját adni a világ valamely régiójának. Lássuk most, hogy mindennek fényében hogyan is állunk a mentális realizmus másik változatával, a mentális entitásokkal kapcsolatos realizmussal.

A MENTÁLIS ENTITÁSOKRA VONATKOZÓ REALIZMUS

Ahogy előzetesen jeleztem, a népi pszichológiával kapcsolatos realizmust és a mentális entitásokkal kapcsolatos realizmust nem tartom azonos álláspontoknak. Mint a fentiekből kitűnt, a népi pszichológiával kapcsolatos realizmust a diskurzus értelmezési módjának tekintem, amely egyfajta elkötelezettséget jelent a diskurzus természetét illetően. A népi pszichológia: diskurzus, a rá vonatkozó realizmus nem lehet más, mint az egyik módja annak, ahogyan ezt a diskurzust érthetjük – ha úgy tetszik a realizmus ebben az értelemben szemantikai doktrína, mely a

diskurzus kijelentéseinek tartalmára vonatkozik. A mentális entitásokkal kapcsolatos realizmus azonban metafizikai doktrína, nem egy diskurzus, hanem a *világ természetére* vonatkozik, s mint ilyen szemantikai megfontolásoktól független.

A mentális entitásokkal kapcsolatos realizmus nem más, mint *ontológiai elkötelezettség* kinyilvánítása létezők egy csoportját illetően, amelyből nemcsak szemantikai megfontolások nem következnek, hanem az entitások természetét illető szubsztantív metafizikai megfontolások sem. Ennek megfelelően a mentális entitásokkal kapcsolatos realizmus álláspontja akár egyetlen mondatban kifejezhető: „Mentális entitások léteznek.” Hogy ezek kicsodák, mi a természetük, hogyan viselkednek, stb. az nem a rájuk vonatkozó realizmus, nem az irántuk való ontológiai elkötelezettség kinyilvánításának ügye, hanem egy ehhez kontingensen kapcsolódó empirikus hipotézisé vagy spekulatív metafizikáé – ki mit tart üdvöztetőnek. Ezért némiképp árnyaltabban a tézis úgy is megfogalmazható, hogy „Mentális entitások léteznek, függetlenül attól, mit gondolunk róluk”. Mivel a mentális realizmusnak ez a fajtája semmit sem mond a létezőnek elismert entitások természetéről, ezért lehetséges az, hogy a mentális entitásokkal kapcsolatos realizmus oly sok változatban képviselhető a karteziánus dualizmustól a funkcionalizmus különféle változataiig, vagy akár a különféle komputációs felfogásokig, s a konnekciónizmusig – azaz a népi pszichológia manifeszt képével nem kompatibilis álláspontokig. A manifeszt kép a mentális állapotokat jellemzően tudatos, intencionális belső állapotoknak tekinti; a komputációs álláspontok tagadják, hogy ezek intencionálisak lennének, de elismerik, hogy belső állapotok; a karteziánusok tudatos, intencionális de nem belső (nem testen belüli) állapotokként kezelik őket. Ezek az elméletek olyan metafizikai vagy tudományos kutatási programoknak tekinthetők, amelyek kemény magjához egyaránt hozzátartozik a mentális entitásokkal kapcsolatos realizmus.⁷

Már első pillantásra látszik persze, hogy ez a fajta mentális realizmus filozófiailag igen sovány doktrína: könnyebb megmondani, hogy mit nem jelent, mint azt, hogy mit jelent. Első pillantásra azt is mondhatnánk, hogy egyenesen üres, hisz valójában csak annyit mond, hogy létezik valami, mivel azonban nem kapcsolódik hozzá semmi, ami megmagyarázná, hogy mit is jelent itt a 'mentális entitás', a legkevésbé sincs fogalmunk arról, hogy miről is mondjuk, hogy létezik. Ez a realizmus, elsőre úgy tűnhet, pont abból a fajtából való, amelyért – ahogyan Nelson GOODMAN (1978, 20) mondaná – „nem éri meg harcolni”. Közelebbről szemügyre véve azonban vannak jelentékeny implikációi, amelyek filozófiailag felértékelik. Ilyen például, hogy még elvileg sem kívánja meg, hogy reprezentálni legyünk képesek a szóban forgó terület entitásait. Elképzelhető, hogy sosem leszünk képesek teljes tudásra szert tenni velük kapcsolatban, mert mondjuk komplexebbek annál, semhogy egyetlen leírás vagy elmélet keretében kimerítően számot adhatnánk róluk, vagy azért, mert képességeink korlátozottsága okán bizonyos releváns tényekhez nem nyílik hozzáférésünk. Ennek fényében arra sincs biztosítékunk, hogy népi pszichológiánk akár csak részben is tartalmazza azt, ami a mentálisról tudható, így az ontológiai elkötelezettség ösztönözhet arra, hogy választ keressünk a mentális entitások mibenlétét firtató kérdésre – éppen ezért része a mentális megismerését célzó, radikálisan eltérő kutatási programok kemény magjának.

Ilyenformán a realizmusnak ez a definíciója nem szükségképpen tekinti a népi pszichológia fogalmait konstitutívnek a „mentális” fogalmát illetően (lásd PETTIT, MCDOWELL, 1986, 3). Persze önmagában nem zárja ki, hogy a mentális olyan legyen, amilyenek a népi pszichológia

7

A „kutatási program” és a „kemény mag” fogalmáról lásd LAKATOS (1997).

ábrázolja, ugyanakkor ezt nem tartja fogalmi szükségszerűségnek, s megengedi, sőt üdvözli, hogy a „mentális entitás” fogalmát a népi pszichológián kívülről értsük meg, például úgy, hogy végső soron kognitív tudósok mondják meg nekünk, hogy mik is a mentális entitások. Elvégre arról, hogy miként is állnak a dolgok a világban, leginkább empirikus vizsgálódás – s nem fogalomelemzés vagy spekulatív metafizika – tudósít. Ebben az értelemben értek egyet MILLIKANNAL (1986, 203. sk.) amikor úgy fogalmaz, hogy „nincs olyan erődítmény, amelyből a nyelvre, a referenciára, az igazságra, az elmékre és az elméletekre vonatkozó elméletek a világ többi részére vonatkozó elméletektől elválasztva megalkothatók lennének. Nincsenek különleges evidenciák vagy egyedi módon megragadható önevidens igazságok e területen, nincs olyan kitüntetett hozzáférés ehhez a területhez, amely bármilyen módon különbözne attól, ahogyan az elméletalkotás más területeihez hozzáférünk. Így nem tehető distinkció az empirikusan alátámasztott realizmus és antirealizmus, és ezeknek a kérdéseknek valamifajta [...] kitüntetettebb és előzetes „metafizikai” szemlélete közé.”

Ezzel összhangban a mentális entitásokkal kapcsolatos realizmus álláspontja úgy tekinthető, mint ahonnan kiindulva nemcsak lehetőség nyílik a további vizsgálódásokra, elméletalkotásra, hanem ez egyenesen szükségesnek is látszik. Ebből a perspektívából mondhatjuk WILLIAM LYCANNA (1988, 31. sk.), hogy a mentális entitások olyan *természeti fajták*, melyeket még nem ismerünk eléggé, s ezek feltárása a további empirikus kutatások feladata. Ebben az esetben a népi pszichológia fogalmi eszköztára nem lesz kitüntetett az emberi pszichológia és viselkedés magyarázatában, s ha így tekintjük, akkor annak – ahogy CUMMINS (1991, 53) fogalmaz – az lehet a következménye, hogy ha a filozófusok ragaszkodnak ahhoz, hogy a hiteket tartalmuk révén azonosítsuk, „miközben jó empirikus elméletek ahhoz ragaszkodnak, hogy csak komputációs állapotok *vannak*, akkor a komputációs álláspont képviselője válaszolhatja azt, hogy empirikus evidencia támasztja alá, hogy nincsenek hitek abban az értelemben, ahogy a filozófus definiálni óhajtja őket”. Ha ezen az úton haladunk, akkor népi pszichológiai szótárunk sorsa háromféleképpen alakulhat. Az empirikus kutatások legitimálhatják a népi pszichológia manifeszt képét; vagy revidálhatják azt, s ennek révén technikai jelentéssel tölthetik fel a népi pszichológiai terminusokat; vagy új, a további kutatás számára megfelelőbb technikai terminusokat vezethetnek be.

Az utóbbi két lehetőség első pillantásra nem pusztán a pszichológiai diskurzus manifeszt képétől idegen, hanem népi pszichológiai gyakorlatunktól is: nem látszik értelmesnek azt mondani, hogy a „mentális” fogalma kiemelhető a népi pszichológiai fogalmak szövedékéből, mert ha ezt tesszük, akkor szakítunk a fogalom természetes használatával. Aminek az a következménye, hogy a továbbiakban nem abban az értelemben beszélünk a mentálisról ahogyan azt a mindennapokban értjük, hanem a terminust technikai értelemben alkalmazzuk – a továbbiakban már nem a népi pszichológia nyelvét, hanem egy más nyelvet beszélünk. Az ilyenfajta érvelés ahhoz az állásponthoz csatlakozik, mely szerint a népi pszichológia fogalmi konstitutívak a „mentális” jelentését illetően. Ha ezzel az állásponttal szakítunk, annak végső soron a népi pszichológiára alapozott antropológiánk revíziójával is együtt kell járnia. Így például alkalmasint fel kellene adnunk azt a mélyen gyökerező meggyőződésünket, hogy kitüntetett hozzáférésünknek köszönhetően saját mentális világunkban mi magunk tájékozódunk a legjobban. De talán ehhez a gondolathoz is hozzá lehet szokni: kevésbé tűnik idegennek ez az elgondolás, ha tekintetbe vesszük a népi pszichológia *történetiségét*. A mentálisról alkotott képünk – CHURCHLAND (1981) álláspontja ellenére – Homérosztól Jane Austenig és tovább Freudig alapvető változásokon ment keresztül. Homérosznál nincs valódi

lelki élet: Akhilleusz gondolkodása a nyilvánosság előtt zajlik, személyiség, gondolkodás és cselekvés nem különülnek el egymástól, a mentális privát, belső fogalma hiányzik (lásd erről HAVELOCK, 1963, 199).⁸ Ehhez képest a mentálisról alkotott mai képünk alapvetően különbözik. Ha elfogadjuk, hogy Homérosz hűen tükrözi a mentálisra vonatkozó korabeli fogalmiságot, akkor ebből az következik, hogy vagy nekik nem volt olyan mentális életük, amelyhez kitüntetett hozzáférésük nyílhatott, s időközben ez kialakult, vagy nekünk sincs ilyen. Ez pedig azt sugallja, hogy a mentális természetének vizsgálata *a posteriori* kérdés, amely felé az első lépés a mentális entitások melletti ontológiai elköteleződés.

Mindebből látszik, hogy a mentális entitásokkal kapcsolatos realizmus korántsem üres és következmények nélküli álláspont. Az ontológiai elkötelezettséggel teremtődik meg annak a lehetősége, hogy a mentális természetét firtató kérdésekre empirikusan megalapozott válaszokat keressünk, azaz tudományos vizsgálódásokba fogjunk. Ennek következtében a népi pszichológia azon felfogásai – így a manifeszt kép is –, amelyek elkötelezettek a népi pszichológiai diskurzus tényállító jellege mellett, versenyhelyzetbe hozzák a népi pszichológiát a tudományos pszichológiával. Azonban a mentális entitásokkal kapcsolatos realista álláspont e következményei azt sugallják, hogy talán nem a kognitív érdeklődésünk kielégítése az a terület, amelyen a népi pszichológia a leginkább hasznosnak bizonyulhat, hiszen itt a tudományos kutatás eredményeivel kell konkurálnia, márpedig a népi pszichológia eszköztára ezen a területen nem sok sikerrel kecsegtet.

A REALIZMUS-ANTIREALIZMUS VITA

Ha az itt képviselt módon teszünk különbséget a realizmus két fajtája között, azzal némiképp átstrukturáljuk a realizmus-antirealizmus vita hagyományos szerkezetét. Ha az *entitásokkal* kapcsolatos realizmusra vonatkoztatjuk, akkor Millikannek e tanulmány bevezetőjében idézett gondolata helytálló: valóban csak egyféle realizmus és antirealizmus lehetséges, az egyik állítja, a másik tagadja az adott osztály entitásainak létezését. Realizmus és antirealizmus itt egyaránt meghatározottak, az ontológiai elkötelezettség vállalásában vagy elutasításában állnak – más lehetőség nincs. A harmadik lehetséges álláspont az lenne, hogy felfüggesztjük az ontológiai ítéletünket az adott osztály entitásait illetően, ez viszont nem realizmus és nem is antirealizmus: ez agnoszticizmus, mely nem foglal állást a vitában. Ebben az esetben azonban nem a realizmus-antirealizmus vita egy további filozófiai aspektusával, hanem az ontológiai elkötelezettség keletkezésének kérdésével állunk szemben: arra a kérdésre, hogy valaki miért hisz, vagy miért nem hisz a boszorkányok vagy a mentális állapotok létezésében nem a filozófus dolga válaszolni, ez inkább a pszichológiára és a szociológiára tartozik. A diskurzusok *értelmezése* esetében ezzel szemben sem a realista, sem az antirealista álláspont nem meghatározott. Igaz ugyan, hogy a realisták elkötelezettek a diskurzus tényállító jellege mellett, míg az antirealisták ezt tagadják, azonban mindkét álláspont számtalan tartalommal jelenhet meg, hisz többféleképpen rekonstruálható egy diskurzus tényállítóként, és sokféleképpen tagadható, hogy az lenne.

Az egyetlen közös elkötelezettsége valamely *diskurzus* realista értelmezéseinek az, hogy a diskurzus kijelentései szisztematikusan összefüggenek a diskurzus szempontjából releváns

⁸ Hasonló belátásra jut Bernard WILLIAMS (1993, 33. sk.) is, amikor rámutat arra, hogy az intenció fogalma hiányzik Homérosznál. Ahelyett azonban, hogy ebből azt a kézenfekvő következtetést vonná le, hogy ennél fogva itt a személy és a cselekvés fogalmai is lényegesen különböznek mai fogalmainktól, inkább arra törekszik, hogy megmutassa: bár a fogalom hiányzik, de a szándék „eszmeje” megtalálható Homérosznál is.

tényekkel. Ugyanakkor gyakorta vonják kétségbe, hogy a realizmus álláspontja szükségképpen együtt jár azzal az elkötelezettséggel, hogy az adott kijelentések tényállítók. Példa erre újabban Chris DALY (2005) érvelése. Daly érve a jelen kontextusra alkalmazva a következőképpen hangzana: a mentális realista gondolhatja úgy, hogy a világban vannak mentális entitások, de nincsenek olyan entitások, amelyek a mentálisra vonatkozó kijelentéseinket igazná tennék. Az ilyesfajta álláspontok elfogadják a mentális entitásokra vonatkozó realizmust, és tagadják a népi pszichológiára vonatkozó realizmust. Azonban ha úgy értelmezzük a népi pszichológiai diskurzust, hogy annak kijelentései arról szólnak, hogy miként állnak a dolgok a világ általa reprezentált régiójában, akkor ebből világosan következik, hogy e kijelentések igazsága attól függ, miként állnak a dolgok a világ adott régiójában – magyarul a diskurzus realista értelmezése szükségképpen a releváns tényekhez köti a diskurzus mondatainak igazságát. Nem ez a helyzet az *entitásokkal* kapcsolatos realizmus esetében, ahol – mint láttuk – semmiféle szemantikai elkötelezettséget sem kell vállalnunk, még azt sem, hogy képesek vagyunk referálni a szóban forgó entitásokra.

A realizmus-antirealizmus vita hagyományosan a körül forog, hogy a szemantikai és ismeretelméleti kérdések tárgyalása elsődleges-e a létezés kérdéseinek vizsgálatában. A jelen felosztásban a létezés kérdései az ontológiai elkötelezettség körébe tartoznak, s függetlenek a diskurzus értelmezésének problémájától. Ebben a vonatkozásban az entitásokkal kapcsolatos realizmus közel áll DEVITT (1991, 3. sk.) azon álláspontjához, hogy a döntés metafizikai kérdésekben megelőzi a szemantikai és episztemikus kérdéseket, s így az entitások létezése melletti elkötelezettség semmilyen következménnyel nem jár az egyes diskurzusok kijelentéseinek jelentésére és igazságára nézve. Ha a diskurzusok értelmezése felől szemléljük a kérdést, hasonló eredményre jutunk. Ha a diskurzust tényállítónak tekintjük – olyannak, amely a világ igaz leírására törekszik, s amelyben a kijelentések igazságát a világ azon tényei alapozhatják meg, amelyekről a kijelentések szólnak –, akkor sem kell azt gondolnunk, hogy a diskurzus kijelentései igazak, vagy azt, hogy akár csak többnyire igazak. A diskurzus realista értelmezése összefér azzal a meggyőződéssel, hogy a diskurzus kijelentései hamisak – ilyen álláspontra helyezkedik az elmefilozófiában az eliminativizmus, s az erkölcsfilozófiában a hibaelmélet (lásd MACKIE, 1977, 48. sk.).

A realizmus két változatának megkülönböztetése minden olyan diskurzus esetében lehetséges, ahol felvethető, hogy a diskurzus kijelentéseinek elfogadása nem attól függ, hogy miként állnak a dolgok a világ azon régiójában, amelyre a diskurzus vonatkozik. Ez gyakorta képviselt álláspont az erkölcsi és az esztétikai diskurzussal kapcsolatban, s az itt előadott érvelés alapján a népi pszichológiai diskurzussal kapcsolatban is lehetségesnek kell tűnjön. De lehetséges hasonló álláspont akár a tudománnyal kapcsolatban is. A fenti felosztás szerint a tudományos diskurzust illetően mindenki realista marad mindaddig, amíg tényállító jellegét nem kérdőjelezi meg. Ilyenformán például a „konstruktív empirizmus” (lásd VAN FRAASEN 1980, 534. sk.) is a realizmus egy változata, mely nem vonja kétségbe, hogy a diskurzusban (adott esetben a tudományban) tett kijelentések a világ leírására aspirálnak, pusztán annyit állít, hogy a diskurzus nem megfigyelhetőre vonatkozó szeptében az elfogadásnak mások a kritériumai, mint a megfigyelhetőre vonatkozó szeptében. Itt az elfogadás alapja az empirikus adekvátság, az a tény, hogy a nem megfigyelhetőre vonatkozó elméleteink jól magyarázzák a megfigyelhető jelenségeket. Ugyanakkor a nem megfigyelhető entitásokra vonatkozó kijelentések *szisztematikus kapcsolatban* állnak a megfigyelésekkel, s ezek a nem megfigyelhető jelenségekre vonatkozó kijelentéseink elfogadásának alapját képezik. E szerint a tudományos diskurzusunak

kognitív erényei vannak, a konstruktív empirizmus azt mutatja meg, hogy a nem megfigyelhetőre vonatkozó tényállítások elfogadásának hátterében nem a releváns tényekhez való közvetlen hozzáférés, hanem például azok kalkulációja húzódik meg. A konstruktív empirizmus elkötelezettsége valójában tehát nem a diskurzus természetét illetően különbözik az általa realistának tartott álláspontoktól, hanem csak a diskurzus egyik szeletében az elfogadás alapjául szolgáló tények természetét illetően. Arról van tehát szó, hogy amikor az adott kijelentést állítjuk, akkor nem azt állítjuk, amit a kijelentés felszíni szemantikája sugall, hanem egy pragmatikusan ekvivalens másik proposíciót, ezért a nem megfigyelhetőkre vonatkozó állításaink nem azt a proposíciót fejezik ki, amelyet felszíni szemantikájuk alapján gondolnánk, hanem egy a diskurzuson belüli másik proposíciót, de ez a kijelentés és a diskurzus tényállító jellegét nem érinti.

Az antirealizmus ezzel szemben itt olyasfajta álláspont lenne, amely tagadná, hogy a tudományos diskurzus célja kognitív, s, mondjuk, úgy érvelne, hogy a diskurzus színtiszta *ideológia*, amely bizonyos hatalmi viszonyok elleplezését és fenntartását szolgálja. HABERMAS (1970) például olyan képet fest a tudományról, amely önmagát objektívnek és értékmentesnek, minden ideológia felett állónak mutatja. A tudomány eszerint olyan ideológia, amely a problémák mind nagyobb szeletét tünteti fel úgy, mintha azok technikai megoldást kívánnának, s ezzel bizonyos partikuláris osztályérdekeknek megfelelően elhomályosítja a gyakorlati problémákat. Ebbe a folyamatba illeszkednek a tömegmédiá, az oktatási rendszer, a munkaszervezés intézményei és a tudomány mint ideológia által eltorzított kommunikáció, amelyek együttesen a társadalmi osztályuralom fenntartásának eszközei.

A tudományos diskurzusnak ez a képe a fenti felosztásban antirealista értelmezésnek számít, amely tagadja, hogy a tudomány a világ bizonyos tényeinek leírására törekedne, s funkcióját társadalmi szerepének olyan rekonstrukciójával közelíti meg, amely a diskurzus realista értelmezéseivel ellentétes álláspontot eredményez. Ezzel a felfogással ugyanakkor összefér az a meggyőződés, hogy a tudomány által vizsgált entitások léteznek – csak történetesen a tudomány nem alkalmas arra, hogy róluk igazságokat közöljön.

NÉPI ÉS TUDOMÁNYOS PSZICHOLÓGIA

Ezekkel a belátásokkal el is jutottunk e tanulmány konklúziójához. A mentális realizmus elválasztása a népi pszichológiával kapcsolatos realizmustól megteremti annak lehetőségét, sőt ösztönöz arra, hogy elválasszuk egymástól a tudományos pszichológia és a népi pszichológia illetékességi körét is. Mint láttuk, a manifeszt kép szerint a népi pszichológiát alapvetően két kontextusban használjuk. Egyrészt a viselkedés előrejelzésének és magyarázatának céljával, azaz kognitív kontextusban, másrészt a viselkedés értelmezésének és értékelésének céljával, azaz evaluatív kontextusban. Ha feladjuk azt a gondolatot, hogy a népi pszichológia tényállító diskurzus, mely a világ egy régióját reprezentálja, azzal lemondunk kognitív használatáról, s így a továbbiakban nem lesz versenyhelyzetben az empirikus pszichológiával a mentális entitások természetét és a viselkedés magyarázatát illetően. Ebben az esetben a természeti fajtaként kezelt mentális entitások vizsgálatához nem lesz szükség a népi pszichológia fogalmi erőforrásaira. Ezzel ugyanakkor lemondunk a viselkedés népi pszichológiai magyarázatának és előrejelzésének lehetőségéről is, de megtarthatjuk a viselkedés népi pszichológiai értelmezésének gyakorlatát,

amennyiben ezt sikerül úgy rekonstruálni, hogy ne támaszkodjon a diskurzus kognitív használatára.

Ilyenformán a népi pszichológiától elválasztott mentális realizmus megteremti annak a lehetőségét, hogy a népi pszichológiai diskurzus jellegzetességeit a nélkül tanulmányozzuk, s manifest képét szükség esetén a nélkül vegyük revízió alá, hogy az bármilyen hatással lenne az empirikus pszichológiai vizsgálódásokra. Ezzel elválík egymástól a népi és a tudományos pszichológia illetékességi területe, s viszonyuk problémamentessé válik. Innen nézve a tudományos pszichológia a maga technikai fogalmaival a viselkedés magyarázatának és előrejelzésének kérdéseire összpontosít, addig a népi pszichológia az ágensek megértéséhez és értékeléséhez szükséges fogalmakat szolgáltatja.

IRODALOM

- BAKER, L.R. (1995) *Explaining Attitudes*. Cambridge UP, Cambridge
- BOGHOSSIAN, P. (1990) The Status of Content. *Philosophical Review*, 99, 157–184.
- CHURCHLAND, P. M. (1979) *Scientific Realism and the Plasticity of Mind*. Cambridge UP, Cambridge
- CHURCHLAND, P. M. (1981) Eliminative Materialism and the Propositional Attitudes. *Journal of Philosophy*, 78, 67–90.
- CUMMINS, R. (1989) *Meaning and Mental Representation*. MIT, Cambridge, Mass.
- DALY, C. (2005) So Where's the Explanation. In Beebee, H., Dodd, J. (eds) *Truthmakers: The Contemporary Debate*. Clarendon, Oxford
- DENNETT, D. (1981) Az intencionális pszichológia három fajtája. In *Az intencionalitás filozófiája*. Osiris–Gond, Budapest, 1998.
- DENNETT, D. (1992) The Self as a Center of Narrative Gravity. In Kessel, F. S., Cole, P. M., Johnson, D. (eds) *Self and Consciousness: Multiple Perspectives*. Hillsdale, Erlbaum
- DEVITT, M. (1991) *Realism and Truth*. 2. kiad., Princeton UP, Princeton
- DUMMETT, M. (2000) *A metafizika logikai alapjai*. Osiris, Budapest
- FODOR, J. (1985) Fodor kalauza a mentális reprezentációhoz. In Pléh Cs. (ed.) *Kognitív tudomány*. Osiris, Budapest, 1996
- FODOR, J. (1989) Making Mind Matter More. *Philosophical Topics*, 17, 59–80.
- GOODMAN, N. (1978) *Ways of Worldmaking*. Hackett, Indianapolis
- HABERMAS, J. (1970) Technology and Science as 'Ideology'. In *Toward a Rational Society*. Boston, Beacon
- HAVELOCK, E. (1963) *Preface to Plato*. Harvard UP, Cambridge, Mass.
- HEIDEGGER, M. (1994) Mi a metafizika? In „...költőien lakozik az ember...”, T-Twins, Budapest
- HEIL, J. (1998) *Philosophy of Mind*. Routledge, London
- HEIL, J. (1999) Multiple Realizability. *American Philosophical Quarterly*, 36, 189–208.
- KIM, J. (1993) The Non-Reductivist's Troubles with Mental Causation. In Heil, J., Mele, A. (eds) *Mental Causation*. Clarendon, Oxford
- KIM, J. (1998) *Philosophy of Mind*. Westview, Boulder
- LAKATOS I. (1997) A kritika és a tudományos kutatási programok metodológiája. In *Lakatos Imre tudományfilozófiai írásai*. Atlantisz, Budapest
- LEWIS, D. (1973) *Counterfactuals*. Blackwell, Oxford
- LEWIS, D. (1973a) Causation. *Journal of Philosophy*, 70, 556–567.
- LYCAN, W. (1988) *Judgement and Justification*. Cambridge University Press, Cambridge
- MACKIE, J. L. (1977) *Ethics: Inventing Right and Wrong*. Pelican, London
- MILLIKAN, R. G. (1986) Metaphysical Antirealism? In *White Queen Psychology and Other Essays for Alice*. MIT, Cambridge, Mass., 1993.
- PETTIT, P., MCDOWELL, J. (1986) „Introduction”. In Pettit, P., McDowell, J. (eds) *Subject, Thought and Context*. Clarendon, Oxford
- SCHIFFER, S. (1992) Belief Ascription. *The Journal of Philosophy*, 89, 499–521.

- SCHIFFER, S. (1995) Descriptions, Indexicals, and Belief Reports: Some Dilemmas (But Not the Ones You Expect). *Mind*, 104, 107–131.
- SELLARS, W. (1962) Philosophy and the Scientific Image of Man. In *Science, Perception and Reality*. Routledge and Kegan Paul, London, 1963.
- SHOEMAKER, S. (1980) Causality and Properties. In Inwagen, P. (ed.) *Time and Cause*. D. Reidel, Dordrecht
- VAN FRAASSEN, B. (1980) A tudományos realizmussal kapcsolatos érvek. In Forrai G., Szegedi P. (szerk.) *Tudományfilozófia: Szöveggyűjtemény*. Áron, Budapest, 1999.
- WILLIAMS, B. (1993) *Shame and Necessity*. Berkeley, University of California Press
- WRIGHT, C. (2002) What Could Antirealism about Ordinary Psychology Possibly Be. *Philosophical Review*, 111, 205–233.

TWO KINDS OF MENTAL REALISM

DEMETER, TAMÁS

In this paper I argue that there is a distinction to be drawn between two kinds of mental realism. The difference consists in the content of these realist positions: it may be, on the one hand, the interpretation of folk psychology, or the ontology of mental entities, on the other. First I reconstruct the manifest view of folk psychology, i.e. those presuppositions which our everyday psychological practice relies on. Then I turn to the reconstruction of the common element – i.e. the commitment to the fact-stating character of the discourse – which is a necessary part of realism about folk psychology. From this view, I separate the realism about mental entities which I define as ontological commitment towards these entities. Besides putting forward a definition of these two positions, I point out that they are mutually independent, and this provides us with the possibility of considering folk psychology as not being in cognitive competition with scientific psychology.

Key words: *mental realism, folk psychology, manifest view*